

Vpliv paradigmatskega relativizma na metodologijo akcijskega raziskovanja

(Dr. Jasna Mažgon o svoji doktorski disertaciji)

Dvajseto stoletje je pomenilo za razvoj družboslovnih znanosti izjemen napredek, ki je bil zaznamovan s temeljnimi premiki v razmišljanju o znanosti in védenju nasploh. Soočale so se tri glavne, metodološko, epistemološko in ontološko različne pozicije, in sicer pozitivistična in (kot njegova naslednica) post-pozitivistična, kritično-teoretična in konstruktivistična. Znotraj tega razvoja so se oblikovali novi pristopi, ki so pogosto vključevali rekontekstualizacijo in rekonstrukcijo paradigmatskih predpostavk. Nasprotja med temi paradigmi in oblikovanjem novih konceptov so nastajala predvsem ob poskusih utemeljevanja družboslovnih znanosti na enem enotnem jedru, bodisi metodološkem, epistemološkem ali/in ontološkem.

Predvsem nas je zanimalo, kako se je metodologija, razumljena kot sistematična uporaba različnih racionalnih in proceduralnih načel in procesov, ki vodijo znanstveno raziskovanje, nekako »decentralizirala«, zamenjala niz obligatornih pravil s procesom znanstvenega raziskovanja, v katerem imajo različne kognitivne prakse, paradigme in procesi pomembno vlogo. Feyerabendovo geslo »vse gre« (everything goes) je značilen izraz te relativizacije metodologije.

V naši razpravi smo analizirali, kakšen je bil odnos med kvantitativnim empirično-analitičnim in akcijskim raziskovanjem, ki ga v večini prištevamo med kvalitativne metode. Pri tem smo razčlenili razvojno pot koncepta akcijskega raziskovanja in vpliv, ki ga je imel pri oblikovanju metodologije akcijskega raziskovanja paradigmatski relativizem, ki presega omejitve na uporabo zgolj kvalitativne ali kvantitativne metodologije; to se izraža tudi v specifičnosti koncepta metodologije akcijskega raziskovanja. Želeli smo kritično predstaviti, od kod sploh izvira opozicijska naravnost med obema raziskovalnima konceptoma, kaj jo je pogojevalo in kje so bile tiste mejne točke, ki so vodile najprej k njunemu razdruževanju, nato pa, kot smo videli pozneje, k zbliževanju.

Vir razlik med obema raziskovalnima strategijama smo iskali v njihovih utemeljitvah z različnimi epistemološkimi in ontološkimi koncepti. Temeljna kontroverza, ki je predvsem pri nemško govorečih avtorjih (pa tudi pri »novem« konceptu akcijskega raziskovanja na angleškem govornem področju) vodila do oblikovanja in utemeljevanja akcijskega raziskovalnega koncepta, je bila izpostavljena v sporu o pozitivizmu, kjer so si stali nasproti predstavniki kritične teorije družbe in kritičnega racionalizma.

Prevladujoče pozitivistično, na empiriji zasnovano razumevanje znanosti, je zbudilo ostre kritike. Glavna dilema, ki se je pojavila znotraj družboslovnih in filozofskih razprav, je bila, ali je vprašanje odnosa med človekom in družbo res tako enoznačno in preprosto, kot ga jemljejo pozitivisti, ali pa je ta odnos kompleksnejši in teže doumljiv. Razprave na to temo so potekale predvsem v

krogu nemških sociologov in filozofov v šestdesetih letih, ki jih poznamo pod skupnim imenom »spor o pozitivizmu« (Positivismusstreit). Kontroverza je potekala med kritičnim racionalizmom K. R. Popperja in H. Alberta in kritično teorijo, katere zagovornika v teh razpravah sta bila W. T. Adorno in J. Habermas.

Spor o pozitivizmu je vplival daleč prek meja sociologije in filozofije, pravzaprav je postal temeljno teoretično izhodišče celotnega družboslovja in humanistike, tako da pomeni tudi prelomnico v teoretičnem utemeljevanju akcijskega raziskovanja na evropskih tleh. Nekateri avtorji diskusijo okoli akcijskem raziskovanju interpretirajo kot nadaljevanje spora o pozitivizmu.

Temeljna kritika je izhajala iz več predpostavk, in sicer znanost, utemeljena na empirično-analitični metodologiji, vse preveč upošteva primat metode, kar vodi do popačenih predstav o družbi in vlogi človeka v njej. Druga predpostavka je bila usmerjena proti načelu vrednotne nevtralnosti, ki z izločanjem subjektivnih mnenj, stališč in védenja velik del človekovega življenja in delovanja postavlja na raven predznanstvenega in ga torej izloča iz predmeta znanstvenega spoznavanja. Pomembna kritika je izhajala tudi iz odnosa med subjektom in objektom. V kvantitativnih empiričnih raziskavah je namreč eksplicitno poudarjena zahteva po strogem ločevanju subjekta (raziskovalca) od proučevanega objekta (posameznikov, družbenih skupin ...). Neupoštevanje te zahteve ruši enega od temeljnih metodoloških standardov.

Če smo najprej predstavili pregled ugovorov, ki so v korist tezi o nekompatibilnosti, je šel nadaljnji razvoj raziskovalne metodologije v družboslovju in humanistiki vse bolj v smeri približevanja in kombiniranja obeh raziskovalnih pristopov. Številni aktivni teoretiki in raziskovalci so privzeli pravila in načela paradigmatškega relativizma. Gledano z metodološkega vidika, pomeni to uporabo različnih raziskovalnih metodologij, ne glede na to, kakšne paradigmatške (pred)postavke jih utemeljujejo. Veliko raziskovalcev se loti iskanja odgovorov na zastavljena raziskovalna vprašanja z vsem razpoložljivim metodološkim arzenalom, pri čemer je sekundarnega pomena to, kateri paradigmatški nazor je podlaga izbrane raziskovalne metode. Paradigmatški relativizem razumemo kot načelo neizključevanja, kar na ravni raziskovanja pomeni, da kombiniramo in povezujemo tisto, kar se je zdelo nepovezljivo in nekompatibilno. Izhajamo iz predpostavke, če nič ne more biti neizpodbitno zavrnjeno, tega tudi ni mogoče izključiti kot možnega. S tem pa raziskovalni akt kot nevtralni tehnični proces podleže pozivu k dialoškemu diskurzu o množici razpoložljivih raziskovalnih logik in paradigmatških perspektiv.

Temeljno raziskovalno vprašanje naše razprave je bilo, kako je metodologija akcijskega raziskovanja iskala težišče med kvalitativnim in kvantitativnim raziskovalnim pristopom, kako izključujoča je bila in koliko tudi integrativna. S konfrontacijo različnih konceptov akcijskega raziskovanja smo utemeljevali, kako je multimetodološkost, ki jo predpostavlja paradigmatški relativizem, vplivala na oblikovanje metodologije akcijskega raziskovanja.

Razvojna pot akcijskega raziskovanja je dejansko prešla več faz. V prvi so zagovorniki tega raziskovalnega koncepta izpostavljali njegovo alternativno pozicijo

kot nasprotje tradicionalni znanosti. Čeprav akcijsko raziskovanje uporablja bolj kvalitativne metode, se v drugi razvojni fazi večina zagovornikov akcijskega raziskovanja za uspešno raziskovalno delo zavzema tudi za uporabo kvantitativnih metod.

Tvorba teorije in generalizacija pomenita enega temeljnih problemov metodologije akcijskega raziskovanja, ki ji predvsem zato očitajo neznanstvenost. Poudarili smo, da v akcijskem raziskovanju teoretični resursi niso definirani vnaprej, ampak so oblikovani v procesu raziskovanja kot osmišljanje podatkov. Če je to tako, se pojavi pomembno vprašanje, in sicer, kako tvoriti teorijo. Če bi jo tvorili zgolj na podlagi prakse in njenih posplošitev, bi ostajali na ravni opisa, zato je nujno vključevanje teoretičnih struktur. Kot enega od načinov tvorbe teorije smo analizirali koncept predmetno zasnovane teorije, ki ima elemente refleksije lastne prakse, ki jih z metodološkimi načeli nadgradi in pripelje na področje znanstvene teorije. Metodologijo predmetno zasnovane teorije smo izbrali predvsem zato, ker je njena temeljna značilnost ta, da je zasidrana v neposredni proučevani praksi, iz katere izpeljuje teoretične koncepte. To načelo pa lahko učinkovito uporabijo tudi akcijski raziskovalci pri pripravi svojih teoretičnih poročil. Akcijski raziskovalec lahko pri oblikovanju teorije uspešno uporabi mreže povezanih pojmov in pojavov okoli osrednje kategorije, ki pomeni temeljni raziskovalni problem. Z uporabo postopkov kodiranja definira odvisne zveze, povezuje kategorije in subkategorije, s paradigmatičnim modelom povezanosti kategorij proučuje vplive ene spremenljivke na drugo.

Tretjo fazo razvoja metodologije akcijskega raziskovanja smo torej videli v poskusu implantacije metodologije predmetno zasnovane teorije v koncept akcijskega raziskovanja. Predmetno zasnovano teorijo smo izbrali in natančneje predstavili zato, ker ponuja postopke, ki so precej preverljivi in primerljivi s kvantitativnimi postopki in jih nekako lahko tudi nadomeščajo. Ti postopki (tukaj mislimo na kodiranje in kategoriziranje) podatke predstavijo in obdelajo na način, ki ga lahko primerjamo s predstavitvijo in obdelavo števil v kvantitativnih empiričnih raziskavah. Zato so ti postopki za tvorjenje teorije blizu kriterijem korespondenčne teorije resnice, kjer gre za skladnost med stavkom in dejanskostjo. V empiričnem raziskovanju primerjamo strukturo stavka in strukturo informacij, ki jih dobimo z empiričnim raziskovanjem realnosti. Cilj znanosti je v korespondenci med stvarnostjo in teoretičnimi spoznanji, ki jo lahko zagotovijo ustrezne metodološke operacije.

Vendar se tukaj pojavi vprašanje, kako definirati kode in kategorije v postopku kodiranja. Opredeljevanje kod, njihovo poimenovanje in nadaljnje interpretiranje je prepuščeno samovolji raziskovalca. Na tem mestu dobi svojo vlogo in pomen konsenzualizem, po katerem je resnica v soglasju raziskovalcev (Ule 2004). Gre torej za resnico v pragmatškem kontekstu konsenzualizma. Kriteriji definiranja osrednjih pojmov in kod na podlagi zbranega empiričnega gradiva so v metodologiji predmetno zasnovane teorije lahko predmet soglasja med raziskovalci oziroma z vidika akcijskih raziskovalnih projektov med raziskovalci in raziskovanci.

Iz vsega povedanega bi lahko povzeli, da je naša naslovna tema, kakšen

vpliv je imel paradigmatški relativizem na metodologijo akcijskega raziskovanja, dobila odgovor s prikazom razvojne poti akcijskega raziskovanja. Od začetnih nasprotij med paradigmi do pristajanja na možnost sukcesivne in hkratne uporabe obeh raziskovalnih pristopov je preteklo kar precej časa. Glede na razprave, ki se pojavljajo v zadnjih letih, pa lahko trdimo, da se je tehtnica prevesila v korist ugotovitve, da je akcijsko raziskovanje pridobilo status legitimnega in uspešnega raziskovalnega postopka, ki ga dopolnjuje tudi kvantitativna metodologija. Gre torej za paradigmatško razširitev dometa raziskovanja in ne za to, da bi kvantitativno metodologijo razumeli kot tisti edini in nepogrešljivi temelj, ki ga sicer lahko nadgrajujejo tudi drugačni raziskovalni postopki, le uporaba kvantitativnih metod pa zagotavlja legitimnost znanstvenih spoznanj. Bistvo je torej v povezovanju in dopolnjevanju različnih metodoloških konceptov v korist uspešnosti akcijskih raziskav, katerih cilj je praktičen in spoznavnoteoretski, njihov domet pa se širi prav z uporabo različnih modelov in slogov spoznavanja. Zapisali smo, da bi z analizo vsakega konkretnega projekta akcijske raziskave šele lahko ugotavljali, za kakšne modele kombiniranih raziskovalnih metod gre. Predvidevamo lahko, da bi našli največ raziskav, ki so pri metodološki kombinaciji bolj usmerjene v uporabo različnih metod merjenja in zbiranja podatkov, manj pozornosti pa namenjajo drugim fazam raziskovalnega procesa, kot so formulacija raziskovalnega problema, tvorba in preverjanje teorije, analiza in interpretacija podatkov ...

Nesporno dejstvo je, da se je akcijsko raziskovanje zasedrilo v sodobnem družboslovnem raziskovanju, katerega razvoj je bil prežet z opozicijo med kvantitativnim in kvalitativnim občemetodološkim pristopom. To je bila posledica različnega epistemološkega razumevanja znanstvenega spoznanja. Kvalitativnemu raziskovanju pripisujemo attribute, kot so na primer holističnost, težnja k proučevanju naravne, »neprisiljene« situacije, interpretacija v smislu poglobljene razumevanja, kar vključuje tudi subjektivna mnenja, stališča, čustvovanje, usmerjenost v proces in dinamiko, fenomenološki pristop, ki je utemeljen še na intuitivnem dojetanju pojava in uporaba hermenevitičnih postopkov razlage. Vse to je pripomoglo k temu, da je bilo drugače ovrednoteno védenje, ki je bilo v kvantitativni, tradicionalni metodologiji razumljeno kot tisto, ki ga z obstoječim arzenalom kvantitativnih metod in načinov zbiranja podatkov ni mogoče zajeti in je ostajalo na stopnji predznanstvenega. Na področju vzgoje in izobraževanja srečamo številne akcijske raziskovalne projekte, kjer so se kvalitativni raziskovalni pristopi izkazali za primerne in zelo uspešne. Kombinacija s kvantitativnimi metodami pa daje tem projektom več metodološke ostrine.

Citati iz ocene doktorske disertacije

Temeljna misel avtorice se opira na idejo, da so raziskovalna vprašanja pomembnejša od metode, ki je uporabljena, in svetovnega nazora, ki tvori temeljno ozadje te metode. Rezultat tega pristopa je metodološki relativizem, ki upravičuje uporabo vseh metod, ki lahko vodijo do odgovorov na raziskovalna

vprašanja. Pri tej metodološki analizi avtorico vodi misel, da je namesto utemeljevanja razmisleka o primerni metodi ekskluzivno na abstraktni metodološki in epistemološki ravni koristneje usmeriti razmislek k preverjanju uporabnosti metodoloških konceptov. S tem se avtorica naveže na ideje Vladimirja Schmida o preseganju metodološkega ekskluzivizma v pedagoški znanosti. K Schmidovim ugotovitvam dodaja nujno analize in refleksije raziskovalne prakse. Vzpostavi tudi povezavo med razmišljanji v naši pedagogiki in tujimi idejami. Izkaže se, da so nekateri nastavki poznejših razmišljanj nastali že v šestdesetih letih tudi pri nas. Avtorica v nadaljevanju analizira bistvo razvoja kombiniranih metodoloških pristopov v raziskovanju. V analizi primerov iz raziskovalne prakse po svetu išče argumente, ki potrjujejo ali tudi zavračajo njena teoretična spoznanja.

Za usmerjanje raziskovalne prakse k paradigmatškemu relativizmu je pomemben premislek o povezavi med kriteriji kvalitete kvantitativnega in kvalitativnega raziskovanja. Prispevek avtorice je v novi postavitvi kriterijev kvalitativnega raziskovanja oziroma o njihovi dopolnitvi. Najpomembnejši med njimi je nedvomno veljavnost. Bistvo prispevka je v ideji, da mora biti v središču pozornosti raziskovalca, ali z raziskovanjem resnično spoznavamo to, kar smo želeli, in koliko so rezultati verodostojni.

(Dr. Boris Kožuh)

* * *

Zadnje poglavje namenja avtorica temeljnemu vprašanju vsakega raziskovanja. Ob vseh pomembnih vprašanih teorije in prakse akcijskega raziskovanja ostaja še vedno osrednje spoznavnoteoretsko vprašanje posploševanja: Ali in kako je mogoče rezultate in postopke v projektih akcijskih raziskav sploh posploševati? Avtorica najprej opredeli in širše analizira proces posploševanja in njegove funkcije. V nadaljevanju analizira možnosti posploševanja v akcijskem raziskovanju z vidika prevladujočih razprav v literaturi. Pri tem najprej predstavlja različna razumevanja teorije in tudi različne poti in postopke za tvorjenje teorije oziroma posploševanje. Skozi te razprave se izraža duh sodobnega paradigmatškega relativizma, ki pomembno spreminja tradicionalno razumevanje teorije v smislu občega univerzalnega spoznanja. Avtorica se je pravilno izognila temu, da pri tako temeljnih in razsežnih problemih ni mogoča arbitrarno postavljena resnica. Toda ne glede na to zagovarja stališče, da je posploševanje eden od neizogibnih temeljnih elementov znanstvenega raziskovanja. Slednje se preprosto ne more ustaviti pri ugotavljanju in nizanju dejstev in ne more posploševanja prepuščati drugemu (bralcu). Kakšne so možnosti posploševanja pri akcijskem raziskovanju? Avtorica meni, da je tudi v tem raziskovanju posploševanje nujno in možno, saj vsi akcijski raziskovalci uporabljajo podobno metodologijo. Vprašanje seveda je, ali lahko sprejmemo tezo, da pot k posploševanju omogoča opiranje na predmetno zasnovano teorijo, ki sama po sebi vsebuje meje veljavnosti in splošnosti zaradi vezanosti na značilnost konkretne predmetnosti. Zato avtorica to svojo trditev izrazi bolj hipotetično, da

namreč predmetno zasnovana teorija predstavlja metodološko jedro, ki omogoča, da se izsledki lahko »delno tudi posplošijo«. To pomeni, da posplošitev velja le znotraj »uporabnikov« takšne teorije, ki so hkrati njeni soustvarjalci. Tako se nekako zaokrožuje koncept, po katerem je konsenzualna teorija resnice v bistvu podlaga tudi posploševanja oziroma tvorjenja teorije v akcijskem raziskovanju.

(Dr. Zdenko Medveš)

* * *

Kandidatka, sklicujoč se na interpretacije bolj pragmatično usmerjenih raziskovalcev, izpostavi metodološko *triangulacijo* (s pomenom kombinacije različnih pristopov) kot temeljno značilnost relativizma, pri tem pa tehtno opozarja, da slednje, torej kombinacija različnih pristopov, sicer omogoča vsebinsko – metodološko kompleksnost, a ne dviguje nujno veljavnosti (validnosti) in še manj objektivnosti.

V nadaljevanju razprave kandidatka podrobneje predstavi kombinirane pristope. Ob tem kaže opozoriti na vrednost pregleda razvoja metodoloških pristopov, in sicer od mono- in kombiniranih metod do študij z uporabo kombiniranih modelov. Slednjič pa ne smemo prezreti pomembnosti opredelitve kombinacij metod, po njeni oceni najprimernejših za akcijske raziskave.

Nenadomestljivega pomena, gledano z vidika zagotavljanja kakovosti kvalitativnega raziskovanja, je izpeljava kriterijev (veljavnost, zanesljivost, objektivnost), in to na stališču, da njihov neposredni prenos iz kvantitativnega raziskovanja ni mogoč, zato pa je potrebno njihovo novo definiranje.

(Dr. Branka Čagran)